

ANMELDELSER

HANNAH ARENDTS AKTUALITET

Richard J. Bernstein: *Derfor skal vi læse Hannah Arendt*, Frydenlund, 2020, 109 s., ISBN: 978-87-7216-341-3

Af Morten Thing

Den tysk-amerikanske filosof Hannah Arendt (1906-75) har fået en lille aktueliserende introduktion af den amerikanske filosof Richard Bernstein. Min holdning var, at hun ikke behøvede nogen, for hun har siden sin bog om totalitarismen ved mange lejligheder været så tilpas på tværs, at hun slet ikke behøver den berømmelse, hun fik efter den israelske retssag mod Adolf Eichmann. Men jeg har ændret mening efter at have læst Bernsteins bog. Han viser meget overbevisende, at netop nutidens diskussion af flygtninge, indvandrere osv. gør hende helt aktuel.

Bernsteins forståelse har sit centrum i Arendts egen historie om at miste sine rettigheder, fordi hun var jøde, hendes immigration til Frankrig og senere flugten til USA. For Arendt var denne tvungne, rettighedsløse, omdefinering af hendes liv helt afgørende i hendes filosofi. Hendes "væsentligste erfaring ... var at være statsløs tysk-jødisk flygtning". Hun mente, at vi alle bør have rettigheder, og at problemet ikke er løst ved at *erklære* menneskeret-

tighederne. De henviser blot til mennesket. At de er umistelige betyder – viser praksis – ikke, at man automatisk har dem. Selvom der i dag findes konventioner, som lande kan tilslutte sig, er det langt fra alle lande, som ratificerer dem. Og der findes forskellige versioner af menneskerettigheder, fx en særlig muslimsk udgave. Vi må tænke over, hvordan vi *får* de umistelige rettigheder, vi må blive ved med at gøre dem aktuelle.

Hun var meget optaget af racismen og skrev bl.a. om antisemitismen i totalitarismebogen. Men noget tyder på, at hun, efter hun var kommet til USA, ikke forstod racismen mod de sorte med samme empati. Hun var modstander af, at den føderale regering via domme om, at segregering i skoler var i strid med forfatningen, blandede sig i det sociale liv. I en artikel fra 1959 skrev hun, at hvis hvide forældre ønskede, at deres børn skulle gå i helt hvide skoler, skulle regeringen ikke blande sig i det. Hun blev imødegået, og den sorte forfatter Ralph Ellison anklagede hende for, ikke at forstå erfaringen for "mennesker som må leve i et samfund uden anerkendelse og egentlig status", og hun endte faktisk med at indse, at hun tog fejl.

Hendes mening om faktisk politik var ikke positiv. Politik var fyldt med løgn. Men hun mente, det var vigtigt at søge efter sandheden og bruge den i politik. Det bragte hende ud i megen modvind. Fx mente hun, at zionisterne

i deres beruselse over drømmen om 'deres eget land' glemte araberne, som palæstinenserne dengang blev kaldt for at antyde, at så kunne de jo lige så godt bo andre steder i Arabien. Ved at glemme at palæstinenserne på forhånd havde ret til Palæstina, løj zionisterne og blev kolonialister.

Hun var også meget betaget af processen, som førte til den amerikanske forfatning og fremhævede, at en sådan politisk proces ville det være af stor betydning, hvis man kunne *genskabe* i det amerikanske samfunds politiske liv. Men det mislykkedes, amerikansk politik blev, som al anden politik fyldt med løgn og bedrag.

Hannah Arendt tog til Jerusalem i 1961 for at overvære processen mod Adolf Eichmann, som et israelsk efterretningsvæsen, måske Mossad, havde kidnappet i Argentina og bragt til Israel. To år efter udkom bogen *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*. Det ondes banalitet fik mange mennesker op af stolene. Men hun mente ikke noget teoretisk eller nogen doktrin, men noget "ganske nøgternt, de onde gerningers fænomen, begået i en enorm grad, hvilket ikke kunne spores til nogen ondskabsfuld særegenhed, patologi eller ideologisk overbevisning hos udøveren, hvis personlige særkende var en måske overordentlig stor indskrænkethed." Hun blev kort sagt foruroliget af, at en mand med ansvaret for millioners død var så påfaldende almindelig og upåvirket. Bernstein henviser i bogen til, hvad vi i dag ved om Eichmanns liv i Argentina, før han blev fanget, og at det viser, at hans strategiske selvfremsstilling var noget, han havde valgt for måske at få en mildere dom. Han var en fanatisk nazist, men spillede fordækt i Jerusalem.

Personligt ansvar spiller en stor rolle i hendes forfatterskab. Hendes egen skæbne, hendes flight fra Hitlertyskland, gjorde, at hun besluttede sig for at engagere sig kampen mod nazis-

men. Og senere gav hun udtryk for, at jøderne burde lave en hær og sammen med andre grupper bekæmpe Hitler og nazismen. Dette med at tage ansvar spillede en helt central rolle i hendes etik. Vores opgave er at bære *vores* begivenheders byrde. Og at gøre det med rationalitet.

Richard J. Bernsteins lille bog er en fremragende introduktion, hvis du vil vide noget mere om én af 1900tallets store filosoffer, end du måske ved i dag.

Et enkelt sted stikker en manglende korrektur sit hoved frem. På side 11 får vi at vide, at Arendt møder sin kommende mand Heinrich Blücher i Paris i 1930'erne. Om ham hører vi, at han "havde deltaget i Januar-opstanden i Polen i 1863". Hvis det er rigtigt, så er han måske født i 1840'erne og var så ca. 95, da de mødtes! Men da han nu er født i 1899, må der være faldet noget ud.

FRYGTENS LOGIK

Poul Villaume: *Frygtens logik. Den Kolde Krig, en ny global historie. Optakt og tidlige år 1917-1961*. Gads Forlag, 2020. 528 s., Ill., ISBN 978-87-12-05963-9.

Af Bernadette Preben-Hansen

Ja, hvad mon professor Villaume har bildt sine studerende ind? "Jeg gruer for, hvad Poul Villaume har bildt sine studerende ind på Københavns Universitet", skrev Bent Blüdnikow i *Berlingske Tidende*, 22. marts 2020. Historikerstriden om synet på Den Kolde Krig er i Danmark for personfikseret. Den Kolde Krig var en ideologisk krig fra ca. 1946 til ca. 1990. Den var en storpolitisk konflikt mellem de

markedsøkonomiske lande i Vesten (den første verden) og de planøkonomiske lande i Østeuropa (den anden verden). Konflikten blev optrappet og nedtrappet gennem 45 år, med militære alliancer, våbenkapløb, trusseldiplomati, men også ved sovjetisk bluffpolitik med raketter som "Tordenskjolds soldater" (s. 280). Krigen blev særdeles varm ved stedfortræderkrige i tredjeverdenslande, der løsrev sig fra kolonistyrer. Men Den Kolde Krig handler ikke mindst om ideologisk magt over sjælene. Bogen er første bind af det tobindsværk, der markerer professorens livsværk.

Hvad ved en filolog med latin og skolastik – som jeg – om historikersyn og Den Kolde Krig? Jeg vil her omtale Villaumes storværk som en læseroplevelse, fri af politiske bagtanker, og som øjenvidne til professorens forelæsninger om "Sovjetblokken i Den Kolde Krig 1945-1991" på KU i 2014. Forelæsningerne var forberedelser til værket og de studerende var trofaste. (Vi var mere trofaste end velforberedte til professorens udtalte utilfredshed, men vi lyttede!). Professoren forelæste med et åbent perspektiv, nøgtern rummelighed og en tør humor, som genspejles i værket. Læseren ser for sig Khrusjtjov, der "højest udiplomatisk bankede højlydt i bordet med begge næver og derefter med sin ene sko" (s. 426) ved de Forenede Nationers generalforsamling i New York i 1960.

"Efter de seneste års storpolitiske ændringer og det mislykkede kup i Moskva bliver Europa aldrig det samme igen. Der bliver ingen ny kold krig, ingen deling midt ned gennem Europa, ingen permanent frygt for, at den ene halvdel af Europa vil den anden halvdel til livs, og ingen kunstige begrænsninger for, hvem man kan samarbejde med, eller om hvad", skrev statsminister Poul Schlüter med optimisme.

(*Nordisk Kontakt*, 36. Nordisk Råd 1991).

45 år forinden havde Winston Churchill holdt sin ikoniske tale i Fulton i Missouri i 1946 om jerntæppet, der skar gennem Europa "fra Stettin ved Østersøen til Trieste ved Adriaterhavet" og indelukkede "Central- og Østeuropas gamle hovedstæder, de berømte byer og deres indbyggere i den sovjetiske sfære". Jerntæppet delte Europa i en bipolar verden. Det blev cementeret i 1961 med Berlinmuren, den "antifascistiske beskyttelsesmur", der skulle holde DDR's borgere indenfor murene.

Professoren forelæste om baggrunden for Den Kolde Krig, fra den bolsjevikiske revolution i 1917, der blev startskuddet til Den Russiske Borgerkrig, hvorefter mellemkrigstidens totalitære politiske ideologier tørnede sammen i 2. Verdenskrig (Den Store Fædrelandskrig). Alliancen besejrede Hitler-Tyskland, men nærrede gensidig ideologisk mistillid. USA havde detoneret atombomben i Japan, hvor den amerikanske præsident Harry Truman beordrede nedkastningen i 1945, hvorefter Sovjetunionen afprøvede atombomben i 1949. USA rullede frem i 1947 med Trumandoktrin, en inddæmningspolitik overfor Sovjetunionen og kommunistiske lande, og Marshallplan, en solid økonomisk indsats til Europas genopbygning, men også en massiv amerikanisering af vesteuropæiske sjæle, ikke mindst ved amerikansk soft power. Kommunerne tog magten i Tjekkoslovakiet i 1948 og sejrede i borgerkrigen i Kina med oprettelsen af Den Kinesiske Folkerepublik i 1949. Det store problem var Tysklands heiling eller deling med Berlin delt i zoner. Sovjetunionen blokerede Vestberlin, mens USA organiserede en effektiv luftbro med succesfuld propagandaeffekt, da Sovjetunionen opgav Berlinblokaden. Brintbomben kom til verden i USA,

hvor mccarthyismen rasede imod påstået kommunistisk infiltration af USA's statsadministration og samfund. Den Kolde Krig blev særdeles varm under Korea-krigen. Overalt i verden var der amerikansk og sovjetisk infiltrerede kriser og statskup – i Mellemøsten, Latinamerika, Sydøstasien og Afrika.

I 1953 døde Stalin, og Khrusjtjov kom til magten i Sovjetunionen. Han kendte præsident Eisenhower fra gamle dage i Den Store Fædrelandskrig. Khrusjtjov ønskede international afspænding og "fredelig sameksistens", men også sovjetisk dominans over Østeuropa. Han blufede sig frem til en tilnærmelsesvis militær jævnbyrdighed med USA, hvilket var langt fra realiteten. Khrusjtjov medvirkede til internationale kriser som opstanden i Ungarn i 1956, Berlinmuren i 1961, og Cubakrisen i 1962.

"Vi må komme over den tvangstanke, at russerne nærer en længsel efter at angribe og besætte Vesteuropa, og at dette er hovedfaren", sagde den amerikanske diplomat George Kennan i et BBC-foredrag i 1957 (s. 359). Kennan var USA's ambassadør i Moskva i 1952, men blev udmanøvreret af den amerikanske udenrigstjeneste. Han mente fra 1949, at den sovjetkommunistiske trussel ikke primært var militær, men politisk-ideologisk, social og økonomisk. Militariseringen var unødvendig, mente Kennan til sin død i 2005, og arkivmateriale fra Warszawa-pagtens arkiver viser, at den sovjetiske militærstrategi var entydigt defensiv i 1950'erne.

Men hvad med Gud i Den Kolde Krig? Gud er jo på USA's side, for "fjenden er Sovjetunionen, som vil erstatte Åbenbaringen med Marx' doktrin om ateistisk kommunisme" (s. 59), sagde præsident Truman i 1945. Han var baptist, fra et protestantisk kirkesamfund. Det er

jo "Gud den Almægtige, der har pålagt USA at sørge for den rette form for fred i verden" (s. 105), fortsatte Truman i 1948. Og hvad med Guds embedsmænd, her dem i den internationale katolske Kirke med én milliard medlemmer? Den Katolske Kirke havde en stærk indflydelse i Latinamerika og i Sydøstasien i det 20. århundrede, men også et anstrengt forhold til kommunismen.

I 1959 overraskede pave Johannes XXIII verden ved at indkalde til det 2. Vatikankoncil. Koncilet skulle åbne Kirken for verden, herunder ved at søge dialog med ikke-troende, inkl. gudløse regimer. Bag jerntæppet sad kardinaler, ærkebiskopper, biskopper, ledere af ordenssamfund og pavelige delegater, men Peterskirken sæder stod tomme for gejstlige embedsmænd, fra Albanien, Cuba, Kina, Korea, Rumænien, Ungarn og Vietnam. Både Johannes XXIII og Paul VI søgte dialog med kommunistiske regimer, men mest for at få befriet tilfangetagne biskopper og få besat tomme bispestole, en form for realpolitik. (Se i øvrigt fotografiet, s. 181, fra en antikommunistisk demonstration foran Carnegie Hall i New York i 1949, med Dmitrij Sjostakovitj i mængden, men bemærk skiltet i forgrunden: "Free Cardinal Mindszenty", den ungarske antikommunistiske kardinal, der fik fængsel på livstid i 1949).

Rundskrivelsen *Gaudium et Spes* (*Glæde og Håb*, Paul VI, 1965) om Kirken i den moderne verden skriver f.eks. om kernevåben og rustningskapløb. "Fred er ikke kun fravær af krig, og den kan heller ikke reduceres til en ren magtbalance mellem fjendtlige kræfter eller skabes ved et imperialistisk herredømme" (*Det Andet Vatikankoncil*. Ansgarstiftelsens Forlag 1997). Kort inden sin død i 1963 publicerede Johannes XXIII rundskrivelsen *Pacem in Terris*

(*Fred på Jorden*. Sankt Ansgars Forlag 1963), der tager afstand fra våbenkapløbet. “Det er de Forenede Nationers højeste mål at beskytte og sikre verdensfreden”, og Den hellige Stol har diplomati og observatørposter i de Forenede Nationer.

Paul VI fik kufferten ud af skabet og rejste som den første pave i nyere tid internationalt. Han arbejdede i sin *Ostpolitik* for forhandlinger med de ateistisk-kommunistiske østlande, hvis regimer undertrykte kristendommen. Paven indledte en dialog med Sovjetunionen. Han inviterede østlandenes katolske biskopper og skaffede visum til jugoslaviske, tjekiske og ungarske kirkefolk. Østbiskopperne kom til koncilet. I kølvandet fulgte KGB, og østblok-kens efterretningstjenester kiggede med i kurien. Det gjorde CIA også. Professoren gør i Bind I ikke meget ud af Den hellige Stol som en international politisk organisation i kulisserne til Den Kolde Krig, men emnet vil uundgåeligt blive behandlet i Bind II.

Professoren forelæste og de studerende fremlagde oplæg. Jeg kunne afsløre, at studenten som teenager havde været i privataudiens hos en aktør i Den Kolde Krig, nemlig pave Johannes Paul II. Det var i Castel Gandolfo ved Albanersøen i august 1986, inden paven rejste til Fredsmødet i Assisi i oktober. Han gav mig en rosenkrans med besked om at bede for verdensfreden, mens fotografen knipsede. “Så jeg har ydet mit i Den Kolde Krig”, sagde studenten. Professoren lod sig ikke imponere.

Bind I afsluttes i klimakset med præsident John F. Kennedys (en katolik) apokalyptiske krigsretorik i 1961, der indvarsler en farligere fase i Den Kolde Krig. Bind I er en spændende bog, men Bind II bliver nervepirrende. Den venter vi på.

FORTÆLLINGEN OM FOLKEHOLDDET

Rikke Lie Halberg & Bertha Rex Coley,
Tyendet: det tjenende folks danmarkshistorie,
Frydenlund, 2020, 208 s., Ill.,
ISBN 978-87-7216-163-1.

Af Leonora Lottrup Rasmussen

Den 6. maj 2021 var det 100 år siden tyendeloven blev afskaffet. I den anledning har Rikke Lie Halberg og Bertha Rex Coley skrevet en bog om lovens hovedpersoner. *Tyendet*. Bogen er skrevet til landets gymnasieelever, der nu får mulighed for at dykke ned i en samlet fortælling om folkeholdets historie.

Tyendet handler om tyendet i den bredeste forstand. Bogen handler altså ikke blot om tjenestepigerne i hovedstadens herskabhuse. Men om mennesker, der på tværs af tid, køn, geografi og alder, har det til fælles, at de har tjent andre. Historien om disse tjenende mennesker bliver udlagt gennem 12 kapitler. Heraf har de to sidste en mere reflekterende karakter med overvejelser omkring relevans, metode, kilder og historiesyn. Bogens afsæt er middelalderens fæstebønder. Slutpunktet vor tids au pairer, immigranter og underbetalte byggearbejdere etc. Særligt fokuserer forfatterne på perioden mellem 1682 og 1921. På den måde trækker bogen de lange linjer fra tiden under Danske Lov, hvor tyendet blev anset som en del af husholdningen. En ordning, der blandt andet indebar den såkaldte revselsesret, som tillod husbonden at foretage fysiske afstraffelser af sit tyende. Over indførelsen af tyendeloven i 1854, der nok regulerede husbondes ret til fysisk afstraffelse, men ikke afskaffede den. Og som samtidigt tildelte arbejdsgiverne en større ansættel-

sesfrihed, men strammede reglerne for tyendets kontraktbrud. Frem til tyendelovens endeligt i 1921, hvor medhjælperloven blev indført. En lov, der professionaliserede relationen mellem tyende og husbond, og satte et punktum for revselsesretten.

Bogen er skrevet som en grundbog. Og det betyder, at vi får en indføring i alt fra landboreformerne til 1800-tallets seksualmoral. Selvom det er tyendet, der er i fokus, er *Tyendet* en bog, der i høj grad beskæftiger sig med den bredere samfundsudvikling. I den udstrækning den bredere samfundsudvikling havde en særlig indvirkning på tyendets liv. I bogens indledning pointerer de to forfattere, at *Tyendet* handler om, hvordan denne samfundsgruppe er blevet betragtet og behandlet, og hvordan de selv har kæmpet for bedre vilkår. De spørgsmål kan, ifølge Halberg og Coley, bedst forstås, hvis de sættes i historisk kontekst. Et valg, der som sagt medfører, at vi når vidt omkring i vores danmarkshistorie. For, som de to forfattere fint demonstrerer, er tyendets historie uløseligt forbundet til tidens sociale, kulturelle og strukturelle virkelighed. Vi må forstå, at landboreformerne er vigtige for tyendets historie, fordi de blandt andet medførte at antallet af husmandsbrug steg og størrelsen på jordarealerne tilsvarende svandt ind. Det satte husmændene, der på lige fod med tyendet ikke blev anset som selvstændige arbejdere, men som en del af gods ejerens husstand, i en særlig udsat position. 1800-tallets seksualmoral, der prædikerede kyskhed hos borgerskabets kvinder, var med til at bane vejen for den legaliserede prostitution. Et arbejde, der udgjorde en alternativ levevej for tjenestepigerne i landets større byer.

På trods af, at Halberg og Coley ofte maler med den brede pensel i *Tyendet*, rummer bogen

mange beskrivelser af tyendets levetilstand og konkrete personfortællinger. I bogen møder vi fæstebønder, landbrugskarle, malkepiger og børn, der ude at tjene. Vi lærer om hoveriet, der forpligtede bonden til at arbejde på herremandens jord; om skudsmålsbogen, der som et kontrolmiddel, kunne bruges til at fastholde tyendet i en underdanig position; og om usle karle- og pigekamre placeret i stalde og køkkener. Særligt lærer vi om dem, der brød med den sociale orden eller satte spørgsmålstejn ved tingenes tilstand. Som for eksempel Niels Ryberg (1725-1804), der i 1700-tallets standssamfund usædvanligt nok avancerede fra tyende til herremand. Eller aktivisten Marie Christensen (1871-1945), der kæmpede for tyendets rettigheder og blandt andet grundlagde den første fagforening for tjenestepiger i 1899.

Bogen er rig på didaktiske virkemidler i form af infobokse og illustrationer. Særligt forfriskende er det, at forfatterne har valgt ikke kun at benytte malerier og fotografier, men også andre former for materiel kultur, der både illustrerer og fungerer som indgange til at forstå tyendets liv og levned. Som for eksempel den svenske kunstner Axel Peterssons (1868-1925) fine træfigurer, der på finurlig vis skildrer livet i samfundets nederste lag. Eller frihedsstøtten ved Københavns Hovedbanegård, der blev rejst i 1792 for at fejre stavnsbåndets ophævelse. Det er også værd at bemærke, at forfatterne har gjort sig umage for at bruge billedmateriale fra de diverse lokalhistoriske arkiver.

Hvad angår det rørende fotografi af de fem kulilteforgiftede børn fra Skejby, er jeg dog i tvivl om, hvorvidt jeg selv havde valgt at bruge det. Jeg forstår, at fotografiet, som et konkret billede på de fattiges armod, fik en central rolle i den efterfølgende sociale og politiske kamp for

tyendets rettigheder. Men vi kender ikke til de nærmere omstændigheder omkring fotografiets tilblivelse. Med tanke på den følelsesmæssige tilstand forældrene må have befundet sig i, da den unavngivne journalist dukkede op i hjemmet og tog et billede af de fem børn i sengen, synes jeg, vi skal genoverveje om der kan være et etisk forbehold i at blive ved med at dele billedet i den brede offentlighed. Måske vi burde give børnene den fred, de fortjener. Og i stedet nøjes med et billede af det gravsted, der fortsat står på Skejby kirkegård. Samtidigt undrer det mig også, at forfatterne ikke i bogens sidste kapitel, har skrevet et mindre afsnit om materiel kultur som kildemateriale. Eftersom Halberg og Coley aktivt gør brug af denne kildetype gennem bogen, kunne det være interessant at blive præsenteret for de perspektiver og problemstillinger, der knytter sig til brugen af for eksempel Frants Henningsens *Forladt, dog ej af venner i noden* fra 1888 som kilde til tyendets historie.

Alt i alt må man sige, at det er et imponerende eksperiment, de to forfattere har sat sig for at udføre. Det er ikke nemt at skrive en samlet fortælling om en gruppe af mennesker, der er kendetegnet ved en høj grad af diversitet og hvorom der særligt i den tidlige periode, er bevaret et særdeles sparsomt kildemateriale. Ikke desto mindre er Halberg og Coley kommet godt i mål. *Tyendet* er en forskningsbaseret bog, skrevet i et let tilgængeligt sprog og som på overbevisende vis indfanger summen af tusindevis af menneskeskæbner, hvis eneste fællesnævner, er relationen til deres arbejdsgiver. Tilbage er blot at håbe, at landets gymnasie lærere tager bogen til sig og bruger den som et udgangspunkt til at undervise i et væsentligt stykke socialt, politisk og kulturelt danmarkshistorie.

VENSTREFLØJENS UDVIKLING GENNEM 50 ÅR FORTALT AF MORTEN THING

Morten Thing: *Ta' mig lige lidt på ordet. Udvalgte artikler gennem 50 år*, Forlaget politisk revy, 2020, 451 s, ISBN: 9788773783948

Af **Torkil Sørensen**

Morten Thing er en flittig forfatter. Anbefales kan f.eks. de personlige fortællinger i *Sabotøren. Min fars historie, Min Mors historie* og *Min egen historie*. De to første fortæller om Børge og Dora Thing, der var aktive kommunister i 1930'erne og for faderens vedkommende leder af BOPA under krigen. Siden fulgte de i 1958 Aksel Larsen med over i SF, mens Morten Things egen historie i høj grad fortæller om den danske venstrefløjens udvikling gennem 50 år med det nye venstre fra 1960'erne og 1970'erne.

Før Morten Thing skrev bøger, skrev han nemlig mange artikler, ikke mindst på *politisk revy*. Da denne anmelder i sin sidste opgave på historiestudiet i 2009 skulle gennemgå den danske venstrefløj i Berlin Murens periode 1961-1989 lånte jeg alle numre af *politisk revy* på Lyngby Bibliotek. Der manglede dog et hjørne af det nummer, hvor der angiveligt skulle være påsmurt LSD. Morten Thing var uden tvivl den skribent, der oftest stod bag artikler i det uafhængige venstrefløjsblad. Nu kan man så genlæse nogle af artiklerne uden at skulle have en flyttekasse med til Lyngby Bibliotek. Bogen blev udgivet i anledning af Morten Things 75 års fødselsdag, og den har artikler fra 1970 til 2020. *politisk revy* overlevede som tidsskrift kun frem til 1987, så der er også sene-

re artikler med fra bl.a. *Information*, *Hug*, *Social Kritik* og såmænd også fra det gode tidsskrift *Arbejderhistorie*.

Den første er fra *politisk revy* 12. juni 1970 og fortæller om Forsvarets Centralradion i Kejsergade. Morten Thing fik selv sammen med skribenten Niels Fröhlich en kort hæftestraf for at offentliggøre forsvarshemmeligheder dengang, og det kunne egentlig være interessant med en tilbageskuede artikel om den tids aktører. Men i det mindste kan man nu få genopfrisket en af de mere spektakulære venstrefløjs aktiviteter fra dengang. En artikel fra *politisk revy* i 1981 peger tilbage på en tidligere periode – Gestapos forhør af DKPs formand Aksel Larsen i 1942-43. Her slutter Morten Thing med spørgsmålet:

“Hvis partiet har kendt forhørsprotokollerne siden 1946, hvorfor genvalgte man så en æreløs person år efter år til formand i samfulde 10 år?”

Der er også tilbageblik på mere farverige dele af det nye venstre, som AAO bevægelsen, Aktions Analytische Organisation, ledet af den østrigske guru Otto Muehl inspireret af landsmanden Wilhelm Reich med aflægger i Danmark i kollektivet Kvik Tomat. Der var egentlig fri kærlighed på programmet, men Børge Madsen kaldte sin bog om bevægelsen *Paradis slaver*. Morten Thing sammenfattede:

“...i praksis opstår der en fast pyramide med Otto Muehl og hans dronning Claudia i toppen og et ledende lag af rygklappere omkring dem. De øverste knepper ikke med de laveste og efterhånden stivner strukturens øverste lag til en egentlig klassestruktur”.

Der var mindre fri kærlighed på Tvind, men magtstrukturen ligner – Thing sammenligner selv med Lenin, Stalin og Mao.

En anden artikel beskriver det mere fredelige AO, Arbejderkvindernes Oplysningsforbund, hvor kommunistiske kvinder som Marie Nielsen og Inger Gamburg ikke bare var optaget af kampen om magten i Kvindeligt Arbejderforbund, men også beskæftigede sig med seksualpolitik. Men på en lang mere jordnær måde end det senere AAO. Lægen Leunbach orienterede således – også helt konkret til de enkelte fremmødte kvinder – om brug af pessar. Leunbach var også inspireret af Wilhelm Reich – men altså den tidlige version, hvor Reich frem til 1933 var med i KPD og da var mere socialpolitisk orienteret. Leunbach opstillede i tilslutning til DKP i 1932, og hans stemmer var nok til at sikre Aksel Larsen og Arne Munch-Petersen plads i Rigsdagen.

Her er blot slået ned på enkelte af bogens artikler. Det giver større sammenhæng at læse f.eks. om Marie Nielsen i Morten Things nyligt udkomne bog om hende, men artiklerne kan give afsæt til at søge videre i nogle af mange bøger Morten Thing har skrevet i den samme årrække om emner som kommunisme, russiske jøder i Danmark eller sexpol-bevægelsen.

HISTORISK MATERIALISME

Reinouth Bosch: *Historisk materialisme. Materialistisk historieteori under postmodernismens hegemoni*, Frydenlund, 2020, 276 s., ISBN 978-87-7216-279-9

Af Søren Kolstrup

Reinout Bosch vil et opgør med den sproglige vending. Historiske undersøgelser skal ikke begrænse sig til sproglige og sociale konstruktioner, men medtænke de materielle vilkår hvorunder et udsagn udspringer. Derfor har forfatteren givet sig i kast med en introduktion til historisk materialisme som historieteori. Forfatteren har to sammenhængende sigt punkter: Han vil dels levere et opdateret overblik over teoriens udvikling og dens udformninger, dels bidrage til at nedbryde postmodernismens hegemoniske status. Det er den engagerede samfundshistoriker, der her taler.

Bogen har en logisk opbygning. Vi præsenteres for teoriens grundantagelse, der lyder, at det er menneskers sociale position og de dermed forbundne sociale interaktioner, der bestemmer bevidstheden, ikke en isoleret bevidsthed. Dernæst sættes fokus på virksomhedsbegrebet, der befinder sig lige fjernt fra strukturalismens forestilling om altdominerende strukturer på den ene side og på den anden side den voluntaristiske position, hvor alt forklares ud fra menneskets selvstændige aktiviteter. Strukturer er derimod et resultat af menneskelige handlinger, som igen kan omformes af mennesker. Mennesker kan ikke blot gendanne nedravede strukturer, men også påvirke disse sammen med andre.

I den videre fremstilling står klasse, hege-

moni og forståelsen af forandring centralt. Forfatteren gør sig umage for at drøfte et differentieret klassebegreb, der tager hånd om den brogede sociale verden. Vi hører om klasse som en objektiv kategori, der tager udgangspunkt i personers position (klasse an sich) og klassen for sig selv (klasse für sich), hvor mennesker i samme position udvikler en fælles organisering, en fælles tankegang – et fælles udtryk – som kan slå over i fælles handling. Samtidig henvises til teoretikere, der nuancerer klassebegrebet ved at operere med klassens forskellige fraktioner, men som også udvider begrebet med klassifikationer som køn, race og seksualitet m.v.

Begreber hegemoni vies mindre opmærksomhed, men vi får præciseret, at der her er tale om en samfundssituation, hvor en eller flere klasser har formået at vinde solid konsensus for bestemte interesser og ideer.

Bosch plæderer gennem hele bogen for at tage udgangspunkt i handlende menneskers virksomhed, deres interesser og disses gennemslag i sociale organiseringer. Forandring opstår netop ved fremkomsten af anderledes handlinger i forhold til kendte strukturer.

Bosch positionerer sig med klar røst i debatten om den historiske materialisme. Han afviser enhver form for determinisme og teleologiske forestillinger. Det er tydeligt, at han er inspireret af anglo-amerikanske marxister, der lægger vægt på et differentieret klassebegreb og det skabende menneske. Historikere og samfundsforskere som Edward Thomson, Olin Wright, Eric Hobsbawm men også Antonio Gramsci trækkes frem, men hele tiden i dialog med andre stemmer. Dette valg har en omkostning. Den tyske tradition for kapitalismestudier – det gælder kapitalismens opståen og ikke mindst dens dynamikker – er nedtonet. Man kan kun håbe,

at Bosch bogen kan inspirere andre til at fremdrage denne tradition – et tema der trænger sig på i en historisk epoke, hvor stadig større dele af samfundslivet gennem de sidste årtier er blevet underkastet markedets logik og påført en enestående krise i 2007, som Bosch selv påpeger i et afsluttende kapitel. Her kunne det været relevant at henvise til Karen Helveg Petersens behandling af 2007 krisen (Rentekapitalismen 2017. Økonomisk teori og global virkelighed), hvor boligboblen relateres til underliggende modsætningsfyldte dynamikker i den moderne kapitalisme.

Bogens indhold er næppe letlæsning for personer, der er ubekendt med teorien. I enkelte tilfælde giver forfatteren illustrative eksempler på marxistiske analyser. Det gælder f.eks. E.P. Thompsons analyse af den engelske arbejderklassens gennembrudsår. Her undersøges, hvordan fælles oplevelser og fælles organisering kan slå over i fælles handling og et fælles syn på samfundet. I et andet tilfælde hører vi om Perry Andersons analyse af feudalismens forskelligartede udvikling øst og vest for Elben, som har sat sig dybtgående spor i den historiske udvikling. Langt flere af sådanne eksempler fra historikerens værksted ville lette tilegnelsen af bogens budskab.

Tilbage står forfatterens fortjeneste: Bosch træder frem som en uforfærdet énmandshær, der vil genaktivere debatten om den historiske materialisme i det historiske miljø, efter at teorien har været sat i skammekrogen siden 1980erne. Vil man afdække og forstå magtstrukturer i historiens lange lys og de store forandringsprocesser i historien, er det svært at komme uden om den historiske materialisme som et relevant bud. Bosch bogen falder på et knastørt sted.

HVORFOR BLEV DANMARK RIGT – OG IKKE RIGERE?

Per Boje, *Vejen til velstand – marked, stat og utopi. Hvorfor blev Danmark rigt – og ikke rigere? Tiden 1850-1930*, Syddansk Universitetsforlag 2020, 672 s., Ill., ISBN: 9788740832655.

Af Knud Knudsen

Hvorfor blev Danmark et af verdens mest velstående lande og hvorfor blev Danmark ikke rigere? Det er de to spørgsmål, som Per Boje, tidligere professor på SDU, stiller i dette andet bind af historien om den danske vej til velstand i perioden 1850-1930, den liberale stats periode. Ved periodens start var Storbritannien verdens rigeste samfund, ved periodens slutning var Danmark som flere andre mindre lande med åbne økonomier nået op på siden af briterne, men alle også overhalet af USA. Første bind kom i 2014 og omhandlede tiden fra begyndelsen af 1700-tallet til 1850. Et tredje bind vil behandle tiden fra 1930 til i dag med Per Boje og Jeppe Nevers som forfattere. Det er et ambitiøst projekt, Per Boje er i gang med.

I det foreliggende bind er det målet at give en bedre forklaring på den danske velstands udvikling end den gængse, som ifølge Per Boje har fremhævet bønderne og arbejderne “som helte bag vejen til velstand under den liberale stat i perioden 1850-1930”. Det er en fortælling om et eksportorienteret landbrugsland med en hjemmemarkedsorienteret fremstillingssektor bestående af mindre og mellemstore virksomheder. Den fortælling er “ufuldstændig”, mener Per Boje. Han fremhæver i stedet betydningen af det internationale samfund, sta-

ten og en række store og innovative markedsaktører.

I den afsluttende konklusion fremlægges “en mere retvisende fortælling om vejen til velstand”. Forklaringen på den danske velstand sammenfattes i tre punkter: For det første etablerede den liberale danske stat de institutionelle rammer om markedsøkonomiens udbredelse og bidrog derved til at fremme den økonomiske vækst. For det andet udnyttede dansk erhvervsliv dygtigt sin geografiske placering i nærheden af de internationalt dominerende vækstcentre i Europa. For det tredje havde Danmark internationalt konkurrencedygtige virksomheder, der forstod at udnytte de frie institutionelle rammer, som staten stillede til rådighed. “Det var ikke dansk landbrug eller andelsbevægelsen, der var hovedforklaringen på dansk velstand”, fastslår Per Boje. Landbrug og andelsbevægelse bidrog, men andre erhverv og markedsaktører var nok så afgørende for, at Danmark klarede sig relativt godt i den internationale økonomi. Afgørende var ifølge Per Boje den økonomiske dynamik, der udgik fra “et moderne urbant erhvervsliv”, hvor især innovative storvirksomheder organiseret som aktieselskaber og med en dynamisk banksektor i ryggen var vigtige aktører.

Bogens teoretiske inspirationskilder er økonomen Douglass C. North, erhvervshistorikeren Alfred D. Chandler og økonomen Joseph Schumpeter. North blev kendt for sin tese om betydningen af den institutionelle sikring af rammerne om markedsøkonomiens fremvækst, Chandler for sine teser om kapitalismetyper og virksomhedernes bestræbelser for styring af produktion og marked, og Schumpeter for fremhævelsen af teknologisk innovation og entreprenørernes betydning for økonomisk vækst.

Overordnet søger Per Boje at sammentænke de seneste mange års forskning på en række områder – økonomisk historie, erhvervs- og virksomhedshistorie, teknologihistorie, købstadshistorie m.m. – til en samlet forklaring på den økonomiske fremgang i Danmark. Per Boje vil således en ny fortælling om den danske vej til velstand, hvor byernes borgerskab spiller en fremtrædende rolle som innovative entreprenører.

En overordnet tese i bogen vedrører forholdet mellem land og by, mellem på den ene side “bondekapitalismen”, der var knyttet til landbrug og andelsbevægelse, herunder sparekasserne, og på den anden side byerhvervene, som i stigende grad blev organiseret i aktieselskaber og støttet af et kapitalmarked med bankerne som centrale aktører – det var foreningskapitalisme over for selskabskapitalisme. Ifølge Per Boje var agrarkapitalismen ikke specielt innovativ. Innovationen kom fra byerne og især den store kapital. Men politisk stod bondekapitalismen stærkere end byerhvervene, og den politiske styrke udnyttede bondebevægelsen til at gennemføre en lovgivning, som favoriserede landbrugsinteresser, for eksempel gennem skattefrihed for andelsselskaber, da de jo var foreningsorganiserede i modsætning til de kapitalistiske aktieselskaber. Når Danmark ikke blev rigere, så skyldtes det bl.a., at bondekapitalismens politiske repræsentanter havde styrke til at gennemføre en lovgivning, der favoriserede den mindst innovative erhvervssektor. Dertil kom, at det store erhvervsliv og banker stod svækket efter Første Verdenskrig som følge af spekulation og sammenbrud.

Bogens næstsidste kapitel er viet kampen om “fortællingen” om den danske vej til velstand. Her viser Per Boje, hvordan det lykkedes for

bondebevægelsen at gøre deres fortælling om Danmark som landbrugsland – om bønder og gårdmænd som foregangsmænd i kampen for demokrati og parlamentarisme og helte i skabelsen af en succesfuld demokratisk kapitalisme – til den danske fortælling. Industriens forsøg på at sætte en anden fortælling om Danmark i stedet mislykkedes.

Bogens styrke og store fortjeneste er dens helhedsperspektiv på dansk kapitalismes udvikling efter 1830. Som jeg læser bogen, bygger Per Boje videre på de konklusioner, som Ole Hyldtoft lagde frem i sin bog fra 1999 om Danmarks økonomiske historie 1840-1910, hvor han også slog til lyd for et nyt perspektiv på dansk økonomi efter 1840. Der var ikke grundlag for at holde fast ved opfattelsen af den danske økonomiske udvikling efter 1840 som en afledet vækst af udviklingen i landbruget. Ole Hyldtoft slog til lyd for en mere sammensat forklaring, der lægger vægt på samspillet mellem Danmark og udlandet, de hjemlige forudsætninger og interaktionen mellem de danske erhverv. Det er lignende antagelser, Per Boje nu tyve år senere samler op på og udbygger til en helhedsfortolkning af den danske kapitalismes udvikling.

Er det så en bedre forklaring på den danske velstand? Bliver vi overbevist? Lægges der for stor vægt på for få, erhvervseliten og den store kapital? Hvordan passer erhvervslivet i de talrige stationsbyer ind i fortællingen? Hvilken betydning havde hjemmemarkedet? Det var år, hvor både de lokale, det nationale og det internationale marked var under forandring. Hvilken rolle spillede arbejdskraften? I 1912 fremhævede Alexander Foss værdien af en kvalificeret arbejdsstyrke i et land uden råstoffer. Hvilken betydning havde erhvervsuddannelser og

faglige uddannelser? Overordnet er jeg overbevist om, at Per Boje har fat i den lange ende. Stat, politik og regulering var afgørende; internationale forbindelser og investeringer har Per Boje selv dokumenteret; og byer og byerhverv – der omfatter hele den brede gruppe af handlende, mestre og arbejdere, mænd og kvinder i både hovedstad og provins – må tildeles en større rolle.

I en anmeldelse i et arbejderhistorisk tidsskrift må det nødvendigvis bemærkes, at arbejderbevægelsens tredje streng ikke var korporationen, som det anføres i en billedtekst, men Kooperationen. I forlængelse heraf vil jeg også mene, at brugen af begrebet “korporativ” i gennemgangen af det organiserede danske arbejdsmarked før 1930 forvirrer.

Det står heller ikke helt klart for mig, hvad der sigtes til med ordet “utopi”, som optræder i bogens undertitel: marked, stat og utopi, og hvordan utopier indgår i analysen. Jeg fornemmer, at der sigtes til den liberale utopi om en fri markedsøkonomi. Undervejs omtales også socialismen som “utopien uden politisk flertal” og en utopi, der skræmte borgerskabet efter Første Verdenskrig.

Det er en flot bog, layout og illustrationer er i top. Per Bojes analyser er præget af grundighed, indsigt og overblik, og det lykkes at samle viden og indsigt fra en række områder i en syntese om dansk kapitalismes historie. En bog som denne vidner om værdien af at tænke i helheder. Der er al mulig grund til at se frem til det afsluttende bind om årene fra 1930 til vor tid.

HVIDOVRE-FORSTADEN

Poul Sverrild: *Vejene til Hvidovre. Om den periurbane udvikling i en københavnsk forstads-kommune*, Frydenlund, 2020, 319 s, Ill., ISBN: 978-87-7216-130-3

Af Henning Bro

Antallet af ph.d.-afhandlinger er steget eksplosivt i de seneste ti år. Inden for medicin og naturvidenskab ofte som en håndfuld småartikler, men inden for samfundsvidenskaberne og navnlig humaniora i reglen i form af gedigne monografier, hvor nogle nærmer sig disputatsniveauet. Glædeligt er det derfor selv i disse digitale tider, at nogle ph.d.-afhandlinger i bearbejdet form ender med at blive trykt som regulære bøger.

Ovenævnte er dækkende for Poul Sverrilds bog om Hvidovres forstadsudvikling. Et værk, der kroner forfatterens mangeårige arbejde ikke blot med Hvidovres, men også forstadens historie. Men nok så afgørende. Et værk, der har betydelige interesse for en hver, som er optaget af både arbejderklassens – og bevægelsens, velfærdsstatens, boligens, byernes og ikke mindst hovedstadsmetropolens historie.

Sverrilds bog tager afsæt i to indledede kapitler. I det første præsenteres forskellige historiske og geografiske facetter af forståelse af en forstad, som danner udgangspunkt for en diskuterende redegørelse for bogens formål: At skabe billeder af en konkret forstadsudviklingshistorie og med Hvidovre som case at finde hele serien af periodens forstadshistoriske overgangsformer. Det andet indledningskapitel diskuterer og fastlægger på grundlag af forskningslitteraturen det periurbane begreb, som

omfatter to faser i den nærliggende bys påvirkning af et landsogn inden, det bliver en del af byen som en forstad.

Indfaldsvinklen til bogens første del om Hvidoveres veje til forstadsformen og videre udvikling som så frem til omkring 1950. Der indledes med de lange linjer i sognets historie fra oldtiden til midten af det 19. århundrede, hvorefter der sættes fokus på den periurbane fase frem til det øjeblikbillede, der gives af Hvidovre i tiden lige efter århundredskiftet. Udgangspunktet for de meget grundige analyser af den næste fase i Hvidoveres vej til forstad.

En fase, hvor hovedstadens arbejdere og lavere funktionærer under indtryk af boligmanglen under og længe efter første verdenskrig bliver illegale beboere af de lyst- og sommerhuse, som de af genbrugsmaterialer kampler samme på grunde, gårdslagtere spekulativt har udstykket uden nogen form for byggemodning. Huse og grunde, som dermed kendetegnes af primitive vej-, vand- og spildevandforhold. Omstændigheder, der fører til, at lysthusbeboerne samtidig organiserer sig i parcellforeninger og danner forudsætningen for det kommunalpolitiske systemskifte i 1925, hvor Socialdemokratiet overtager magten i sognerådet. Et spil af omstændigheder, der leder frem til det sidste kapital i bogens første del.

Det bærer titlen "fra periurban til suburban" og kaster lys over den forstads-mæssige konsolidering af Hvidovre frem til besættelsesårene med udblik til forstadsudvikling i efterkrigstiden. Tyngdepunktet i kapitlet ligger dog på stabiliseringsperioden, som omfatter den resterende del af mellemkrigstiden og indebærer: Lysthusbeboernes opgradering af de primitive huse eller erstatning af disse med regulære helårshuse, nybyggeri af tilsvarende, privat fleretagers

udlejningsbyggeri langs Hvidovrevej, opførelse to nye kommuneskoler, og et folkebibliotek samt udlæg af trykvandsystem, veje og kloaker. Med udgangspunkt i disse faser i Hvidovres forstadsudvikling afsluttes Sverrilds bog med dens anden del, der har titlen "Forstæder", indledes med et interessant kapital om terminologier og litteratur og afsluttes med et, der belyser faser i forstadsudviklingen i Storkøbenhavn. En anmelder har betegnet kapitlet som "for en smule påklistret",¹ men det er ingenlunde rigtigt. Kapitlet opstiller således fem forstadsgenerationer, der er både interessante, men også diskutabile.

Selv om de bebyggelser, der opstår uden for Københavns fæstningsvolde fra 1600-tallet efter ophævelsen af den såkaldte demarkationslinje i 1852 i samtiden betegnes forstæder og Frederiksberg for en villaby, er det således tvivlsomt at forstadskategorisere såvel de københavnske broer og frederiksbergske bykvarterer, fra midten af det 19. århundrede og frem til tiden omkring første verdenskrig, som mellemkrigstidens bydele i de i København i 1901-1902 indlemmede distrikter og de frederiksbergske vestlige yderdistrikter. Disse bro- og bykvarterer og bydele blev i de hundrede år fra midten af det 19. til midten af det 20. århundrede funktionelt integreret i den stadig mere ekspanderende centralby: Hovedstaden, København-Frederiksberg. Dels med offentlig og privat servicevirksomhed i den gamle førindustrielle del af København og siden i de uden for liggende byområder. Dels med industri- og boligområder først i bro- og bykvartererne og siden også i yderdistrikternes bydele.

Forstaden skal således søges i de første boligforstæder, der opstår udenom centralbyen fra slutningen af det 19. århundrede, og som i mel-

lemkrigstiden lægger sig som et stadig bredere bylag uden om denne. Boligforstæder, hvoraf dem på Vest- og Nordvestegnen i efterkrigstiden nu ekspanderer som industri- og boligforstæder, mens forstæderne på Nordegnen som fortsatte boligforstæder for de bedst stillede spreder sig over stadig større naturområder.

Forstæder, der fra det koncentriske bylag udenom centralbyen samtidig langs trafiklinjerne breder sig som radiale bybånd frem til den omkring liggende købstadsring, der med nye store bolig- og industriområder sammen med uden om liggende pendlersatellitbyer bliver en del af det bynetværk, der kommer til at omfatte hele Nordøstsjælland. I en proces, hvor centralbyen samtidig afindustrialiseres, står over for et voldsomt befolkningstab som følge af udflytning, og i stadig højere grad får et erhvervsgrundlag baseret privat og offentlig service- og administrationsvirksomhed.

Forstaden er således ikke en statisk størrelse, men skal ses et resultat af funktionelle forandringer i den byregion af funktionelt forskelligartede og interagerende byenheder, som hovedstadsmetropolen kommer til at udgøre op gennem det 20. århundrede. Trods disse bemærkninger er Sverrilds historie om Hvidovres veje til forstad i sig selv udtryk for et imponerende og veludført stykke forskningsarbejde, der inddrager et mangesidet kildemateriale, men også hæver sig yderligere ved at anvende Hvidovre som case til et udblik over hele forstadsproblematikken og den samlede forstadsudvikling i hovedstadsmetropolen.

Sverrild arbejde udemærker sig desuden ved at inddrage og diskutere nationale og internationale teorier og forskningslitterære bidrag til urbaniseringsaspekter, gardencities, shantytowns og en lang række beslægtede problema-

tikker. Hans bog er indbundet og rigt illustreret med en stribe af fine fotos, tegninger og kort, hvoraf et stort antal er i farver.

Det tjener Poul Sverrild til ære med sit lange forskningsmæssige virke og denne bog at have været den eneste, der for alvor har sat hovedstadsmetropolens forstad på den byhistoriske dagsorden. Den forstad, der i 1980 kulminerer med at omfatte et befolkningsvolumen, som er langt større end centralbyens og svarer til mere end halvdelen af hovedstadsmetropolens samlede folketal. Litteraturen om metropolens historie har i ensidig grad haft fokus på Københavns historie, hvor byens udvikling ofte behandles som et isoleret fænomen uden nogen større forbindelse med den omliggende hovedstadsmetropol. I nogle tilfælde anses Københavns udvikling nærmest som identisk med hele hovedstadsmetropolens, mens den i andre ses som helt determinerende for metropolens udvikling. I en sådan grad, at de omliggende byenheder spiller en ringe rolle og nærmest bliver identiske med og en funktion af centralbyen, hvorved hele hovedstadsmetropolen opfattes og betegnes som København.

I sådanne fremstillinger fremstår forstaden udtryksløs, stereotyp og unuanceret. Dette vrangbillede retter Sverrilds forskning i den grad op på. Man kan kun håbe, at hans arbejde vil inspirere andre til at kaste sig over ikke blot flere forstadsstudier, men også andre byfænomener i hovedstadsmetropolen så som købstadsringens købstæder og pendlersatellitbyer. Med Sverrilds forskningstilgang er der emner til talrige studentspecialer, der ikke blot kan belyse disse byers nyere historie, men også indskrive deres lokale historie i en større metropolhistorisk sammenhæng. Et nyt forskningsområde, der på det seneste har givet anledning til

dannelsen af Metropolhistorisk Netværk og dets tidsskrift *METROPOL*.²

Alt sammen nok for den mere nørdede del af befolkningen. Men for de over 900.000, der i dag bor i hovedstadsmetropolens forstæder, bør forstaden have sit eget museum. Sverrild har med sit eget forstadsmuseum i Hvidovre lagt grundstenen, men dette bør udgøre kernen i en samlet museumsfusion. Et museum, som formidler den meget store forstadsbefolknings fælles kulturarv og identiteter.

En hver provinsflække har sit museum. Er det ikke mere end rimeligt, at landets suverænt største sammenhængende byområde, hovedstadsmetropolens forstæder, også får sit? Særlig i en tid, hvor den plan- og hæmningsløse vækst i centralbyen, er ved at underminere forstadens historiske bosættelsessucces.

Noter

1. <http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/lokal-og-slaegtshistorie/vejene-til-hvidovre>
2. <http://metropolhist.dk/>
<https://tidsskrift.dk/metropol>
<https://www.facebook.com/Metropolhistorisk-Netv%C3%A6rk-112594006950794>

HISTORIEN OM HUSETS FORLAG

Historien om Husets Forlag, Filo, 2020, 92 s., Ill., ISBN: 9788770170710

Af Anette Eklund Hansen

“Husets Forlag (1972-2003) var en enestående kulturinstitution, som opstod i et frodigt samspil mellem meget samfunds-

gagerede yngre mennesker og et kommunalt styre, som etablerede rammerne og økonomien. Huset på Vester Alle, der blev åbnet i 1972 som et kulturhus i den tidligere museumsbygning rummede forskellige aktiviteter og værksteder, og forlaget blev et fantastisk ordværksted.” Sådan starter bagsideteksten på en lille, men vigtig bog om Husets Forlags historie i Aarhus. Bogen er skrevet af en række personer, der på forskellige måder var tilknyttet forlaget, og derfor også selv er en del af historien. Udover forlagshistorie er bogen også en fejring af Carsten Koed Hansen som initiativtager, idemager og primus motor for mange af forlagets forskellige aktiviteter.

Bogen indledes med en rapport om Husets forlag 1972-78 skrevet af Carsten Koed Hansen. Rapporten er fra januar 1979 og er en beskrivelse af forlagets første 6 år. Forlaget skulle på ikke kommercielt grundlag være til rådighed for aktive mennesker, der beskæftigede sig med kunst, kultur og litteratur og formidle disse produkter i trykt form eller anden form for formidling. Forlaget fik flere undergrupper, hvor engagerede folk, der arbejdede med litteratur og billedkunst udviklede konceptet. Carsten Koed oprettede selv bl.a. Serien for oversat litteratur, der fik stor opmærksomhed, fordi den bragte oversættelser af vigtige udenlandske forfattere, som de kommercielle forlag ikke i første omgang ville binde an med af økonomiske årsager.

Kapitlerne i bogen er en beskrivelse af de enkelte forlagsgruppers formål, udgivelser og aktiviteter beskrevet af nøglepersoner, som enten blev ansat eller tilknyttet forlaget eller var initiativtagere til grupperne. Mikael Witte, forfatter og billedkunstner, skriver om Plakatgruppen og Det lange ræs og Litteraturen på scenen, hvor bl.a. historien om plakaten “Danske svin er sunde – de strutter af penicillin” fra 1978 bli-

ver fortalt. Landbrugsorganisationerne brød sig ikke om den, og der blev nedlagt fogedforbud, hvilket dog ikke forhindrede Mikael Witte i at frembringe en række forskellige plakater med samme budskab, der også blev nedlagt fogedforbud imod. Højesteret ophævede dog fogedforbuddet i 1980. Svineplakaterne gjorde kunstner og forlag berømt i hele Danmark og gav anledning til megen kreativitet blandt venstresnoede aktivister.

Nis Boesdal skriver om værkstedsgrupperne, hvor unge forfattere ved egen hjælp til trykkeprocessen kunne få udgivet deres første digtsamlinger, og Kirsten A. Nielsen, der senere blev ansat i en deltidsstilling på forlaget, beskriver, hvordan Serien for oversat litteratur gjorde forlaget kendt og skattet for at oversætte litterære værker af høj kvalitet fra alverdens forskellige lande, som Sydafrika, Mexico eller Chile. Forlaget udgav som det første danske oversættelser af flere forfattere, som senere fik Nobelpris. Selv om økonomien var anstrengt for at holde priserne nede, og mange gav deres gratis bidrag, hjalp det også, at bibliotekerne i 80'erne og 90'erne købte megen oversat litteratur. En sidegren af den oversatte litteratur var en række titler oversat fra østeuropæiske sprog og russisk, som Helle Dalgaard skriver om. Oversættelser af Balkanlandenes litteratur var så godt som ukendt, men Carsten Koeds gode evner til både at finde god litteratur og gode oversættere resulterede i udgivelse af en lang række titler. Den generelle interesse i disse år for, hvad der foregik i Sovjetunionen gav også yderligere interesse for området. Robert Skovsmose Christensen skriver om Litteraturen på scenen. Forlagets udgivelser skulle ikke kun læses, men kunne også foredrages fra scenen. En gruppe litteraturstuderende fik overladt Carsten Koeds projekt

med at arrangere og forestå oplæsningsturnerer rundt i landet, så litteraturen – også den over-satte østeuropæiske – kom ud til folket.

Og sidst, men ikke mindst beskriver Kisten Harrits og Ditte Scharnberg, ansat på projektet *Arbejdererindringer i Aarhus* og senere ledere af Åstedet – kulturværksted for arbejderhistorie, hvorledes samarbejdet med Carsten Koed blev indledt og førte til en række udgivelser om og af århusianske arbejdere. Det blev til et tæt samarbejde mellem Husets Forlag/ Carsten Koed, de to forfattere og fagbevægelsen i Aarhus, som gav det økonomiske grundlag for mange projekter og bogudgivelser. I alt udkom der 19 bøger, som dækker arbejdererindringer, historiske fremstillinger af arbejderhistorien, jubilæumsskrifter, forskningslitteratur og rapporter. En af de første bøger var *Tre arbejderkvinder fortæller*, udgivet i anledning af KAD i Aarhus' 85 års jubilæum. De fleste titler ville det have været vanskeligt at få traditionelle forlag til at udgive. Et af Husets Forlags formål: at udgive litteratur til dem, som sjældent købte en bog, lykkedes også her, idet bøgerne blev flittigt læst af fagforeningsmedlemmerne.

Men alting fik en ende – også Husets forlag. I 2003 kunne økonomien ikke længere hænge sammen, fordi Aarhus kommune trak sit tilskud tilbage. Husets Forlag lukkede. Det blev året efter opkøbt af erhvervsmanden Odd Sinding, der forsøgte at videreføre forlaget på kommerciel basis, men dette holdt kun nogle år. *Historien om Husets forlag* er en fin dokumentation af en græsrodsaktivitet fra 1970'erne, fortalt levende af en del af aktørerne, og som skabte megen aktivitet blandt forfattere, kunstnere og borgere i Aarhus. Af stor vigtighed er også den bibliografi over *Udgivelserne fra Husets Forlag fra 1974-2003*, som Mikael Witte har

udarbejdet. Her kan man sætte sig ind i den store bredde i forlagets udgivelser. Og så kan man bagefter låne titlerne på biblioteket.

UNIK DOKUMENTATION OM EN DANSK KVINDES ENESTÅENDE INDSATS FOR DE SØNDERJYSKE KRIGSFANGER I RUSLAND EFTER TSARDØMMETS FALD

Gitte Bechschøft: *Tanta Ebba og revolutionen: Historien om de sønderjyske krigsfangers "danske moder" i Rusland: Erindringer fra Riga og St. Petersborg 1911-1918*, Historia, 2020, 236 s., Ill., ISBN: 978-87-93846-86-9

Af Karsten Fledelius

Bogen er baseret på erindringer fra de voldsomme revolutionsår i Rusland, som henlå i mange år efter forfatterindens død i 1963. Men heldigvis kom papkassen med hendes papirer halvtreds år senere ad omveje i en fjern slægtnings besiddelse, som heldigvis havde blik for materialets enestående kildeværdi – både til sider af den russiske revolutionshistorie og til en unik redningsaktion for dansksindede nordslesviske krigsfanger i Rusland under Første Verdenskrig efter tsarregimets sammenbrud. Det er et meget broget materiale, som er sat sammen til en kommenteret beretning, med indskudte dokumenter, af kunstner, forfatter og rejseleder Gitta Bechshøft.

Gitte Bechshøfts morfars bror havde været hendes "Tante Ebbas" første mand. Dennes navn var Henrik Bechshøft, fra 1917 chef for det Dansk-Russiske Handelsselskab i Petrograd.

Ebba var af adelig slægt, og var født Trampe. Hendes mand tilhørte den velstående middelstand med tilknytning til jødiske kredse og var i sin stilling ved det Dansk-Russiske Handels-selskab en af de danskere, som udfoldede en dynamisk erhvervsindsats i tsarriet. Det var ønsket om en friere og mere selvstændig tilværelse, som fik Ebba til at gifte sig med den driftige udlandsdanser – en ønske om selvstændiggørelse snarere end kærlighed. Og lykkeligt blev deres ægteskab ikke, selv om det resulterede i datteren Musse.

I den særlige position som hustru til den danske forretningsmand i Petrograd ydede Ebba Tramp – som hun siden kaldte sig – en modig og uegennyttig indsats for at få så mange af de nordslesvigske krigsfanger, hun kom i kontakt med i de russiske lejre, smuglet ud af landet til Danmark gennem et Rusland som var havnet i borgerkrig og opløsning. Før Tysklands kapitulation i november 1918 gjaldt det tillige om at undgå, at nordslesvigerne undervejs blev opsnappet af tyskerne, som ville rekruttere dem igen til den tyske hær, derfor indgik falske pas som et led i operationerne.

Ebbas erindringer starter imidlertid ikke i Petrograd, men i Riga, hvor hun og hendes mand først slog sig ned i 1911. Det var en periode i hastig økonomisk fremgang, men Ebba har samtidig blik for ulighederne og spændinger i det baltiske samfund. Her fatter hun særlig sympati for de diskriminerede jøder og oplever den lettisktalende befolknings stærke uvilje mod de tysktalende baltere, mens dens forhold til den russiske embedsmandsklasse var langt mere afslappet. De første krigsår oplevede hun i Riga, som på et tidspunkt blev bombarderet og erobret af tyskerne. Ved nytår 1917, efter et ophold i Danmark, slog den lille familie sig så

ned i Petrograd, som byen var kommet til at hedde i 1914, og her oplevede de både den første og den anden russiske revolution i 1917.

Det er meget livsnære iagttagelser, Ebba gør sig i sine erindringer – de giver et voldsomt indtryk af et samfund i opløsning, hvor hun skal klare sig på sit mildt sagt ubehjælpssomme russisk. Men med initiativ og personligt mod får hun handelsselskabet til at leje et forladt privatpalads, Dom Saltykova, af dets højadelige ejer. Det bliver et sted, hvor de nordslesvigske krigsfanger, Ebba får befriet, får midlertidigt tilholdssted. Vi følger flere af disse skæbner, hvoraf en i særlig grad beskæftiger Ebba: Frits Clausen, en medicinstuderende, som senere blev formand for det danske nazistparti, noget som Ebba Tramp på ingen måde påskønnede, selv om hun måtte anerkende hans initiativ i krigsfangesituationen. Som Ebba så det, havde oplevelsen af bolsjevikernes brutalitet i Clausens unge år været en af forudsætningerne for hans senere politiske bane.

Vi stifter dog gennem Ebbas erindringer og andre kilder, både skriftlige og fotografiske, også bekendtskab med mange andre unge dansksindede, som var havnet på et helt forkert sted og brændende ønskede sig at komme hjem. Det er et særligt stykke genforeningshistorie, vi her bliver præsenteret for i 100-året for Genforeningen. Det er meget fortjenstfuldt, at forfatteren har suppleret Tante Ebbas erindringer med andre bevarede erindringer af de sønderjyske krigsfanger i Rusland og det kaos, Ebba hjalp dem med at undslippe. Samtidig giver især Ebbas egne fyndige kommentarer et billede af de forfærdelige ting, der kan overgå den civile befolkning i et samfund i total opløsning.

Tante Ebba kom frelst ud af den russiske borgerkrig, tilbragte en del år i USA, men

vendte til sidst tilbage til Danmark. Nu kan vi med hende og Gitte Bechshøft som guide opleve en overset side af Europas historie for 100 år siden og får et intelligent øjenvidnes syn på et usædvanligt stykke dansk og europæisk historie på tværs af klasser og grænser. Som tilmed rummer en række værdifulde personallistoriske oplysninger, en udmærket bibliografi og oplysende noter.

NYE KILDER TIL SOVJETISK UDENRIGSPOLITIK

Sven G. Holtmark, Alekej A. Komorov, Mihail Ju. Prozumensjtsjikov (red.): *Sovjetunionens kommunistiske parti og Norge 1952-1967*. Orkana Akademisk 2020, 588 s., ISBN: 978-82-8104-363-3.

Af Thomas Wegener Friis

I modsætning til i Danmark findes der i Norge en vedholdende videnskabelig interesse for historien om forholdet til Sovjetunionen/Rusland og en kontinuitet i samarbejdet med russiske forskere. Den foreliggende kilde-samling er produktet af dette mangeårige samarbejde, som ikke mindst bogens ene redaktør Sven G. Holtmark personificerer. Den foreliggende bog er konkret blevet til i et samarbejde med Alekej A. Komorov fra Videnskabernes Akademis Institut for Verdenshistorie og Mihail Prozumensjtsjikov fra det Statslige Arkiv for Nyere Historie (RGANI).

Selvom kildesamlinger i en dansk sammenhæng kan fremstå lidt bedagede, så er de i Rusland videnskabeligt velanskrevne. Derfor bærer

den foreliggende kildesamling også præg af grundigt arbejde, og den vil helt sikkert komme til god gavn for historikere, der enten arbejder med den norske arbejderbevægelse eller med sovjetiske udenrigspolitik i Norden. Hovedparten af de udvalgte kilder stammer fra RGANI-samlingen for den Internationale Afdeling i Sovjetunionen Kommunistiske Partis (SUKP) centralkomiteeapparat. Det er en helt central samling til forståelse af sovjetisk udenrigspolitik. Her løb trådene med information sammen fra udenrigsministeriet (og ambassaden i Oslo), Paraplyorganisationen for sovjetiske venskabsforeninger (VOKS, SSOD fra 1957), Verdensfredsrådet (WPC), Komiteen for Ungdomsorganisation (KMO), fagforeningernes internationale afdelinger, og til dels fra efterretnings-tjenesterne.

Langt hovedparten af kilderne, som redaktørerne har udvalgt, er samtalerreferater mellem sovjetiske diplomater i Norge og repræsentanter fra den Norske arbejderbevægelse. Kilderne dokumenterer den skæve samtalefordeling, der prægede den sovjetiske ambassade. Den havde ganske vist:

“En ambisjon om å bygge kontakter i et bredere miljø kunne komme i konflikt med diplomaternes frykt for å bli konfrontert med synspunkter, som brøt med det som ble ansett som ideologisk akseptabelt”. (s. 31).

Resultatet blev, at størstedelen af samtalerne fandt sted med “vennerne”, som lederne af Norges Kommunistiske Parti (NKP) ofte blev omtalt.

Samtalerne med NKP-lederne viser den nære koordination og kompagniskabet mellem det oftest loyale norske parti og de sovjetiske

kammerater. Her giver bogen både indblik i diskussioner om den norske venstrefløj og den internationale situation. Bogen giver et godt indtryk af, hvordan de norske kommunister og de sovjetiske partnere vurderede mulighederne for samarbejde med andre partier og organisationer i Norge, samarbejdet internt i den kommunistiske verdensbevægelse, og internationale spørgsmål som kampen mod Vesttyskland, NATO og det Europæiske Fællesmarked. Selvfølgelig optræder organisatoriske spørgsmål som kulturudveksling, trykning af sovjetiske publikationer og kommunistiske kadres ferier i Sovjetunionen ligeledes med jævne mellemrum. I løbet af de mange kilder, er det både muligt at følge samtalerne udvikling over tid, og historiske censurer i forholdet mellem særligt NKP og SUKP. Sidstnævnte gælder for eksempel reaktionen på Khrusjtjovs hemmelige tale på den 20. Partikongres i 1956 (kilde 22), der kom både overraskende og upassende for de norske kammerater. NKP-formanden Emil Løvlien var ikke mindst bedrøvet over opgøret den kommunistiske bevægelses hidtidige fyrtårn: "I flere tiår har våre menige partimedlemmer blitt oppdratt til å ha respekt for Stalins person, og nå må mye arbeid gjøres for å forklare hvor skadelig persondyrkelsen var for sosialismen" (kilde 31, s. 96).

Det er naturligvis ikke helt fair i forhold til et værk på 588 sider at ønsker sig mere. Alligevel havde samlingen står stærkere, hvis det ikke ensidigt havde fokuseret på den sovjetiske perception. Desuden ville et mere gennemført kommentarspor med videre litteraturhenvisninger have været nyttigt. Det gælder for eksempel i de udvalgte kilder, der beskæftiger sig med den tidlige Arbejdsminister i den norske befrielsesregering, Johan Strand Johansen, der var en

central person i efterkrigstidens interne partistridigheder. I 1953 blev han genvalgt til Stortinget og stod som viceformand også formelt stærkt i NKP. Ikke desto mindre forsvandt han af sundhedsmæssige årsager i 1955 fra Norge og forblev til sin død i 1970 i Sovjetunionen. Kildesamlingen indeholder flere henvisning til Strand Johansens videre livsbane. De kaster imidlertid ofte flere spørgsmål op i luften, end værket når at besvare. Det gælder blandt andet kilde nr. 19, hvor Strand Johansen kraftigt kritiserer KGB-manden P. M. Tsjikarov, som han omtaler som "Duraken", altså idioten. Ham havde både Johansen og Asbjørn Sunde, der i 1954 var blevet idømt 8 års fængsel for spionage til fordel for Sovjetunionen, samarbejdet med. Også Johansen kone "tvang [Tsjikarov] til at udføre et meget risikabelt arbejde", hvortil tilføjes "Du risikerte ingen ting. Min kone alt" (s. 73). Ydermere skulle "duraken" have afsløret en KGB-Kilde for Johansen. Som kvittering anbefalede Johansen "din plass er i beste tilfelle paa nybrottsomraadene i Sovjetunionen hvor du kan bevise din hengivenhet overfor Sovjetunionen gjennom anstrengende fysisk arbeide" (s. 74). Tilsyneladende er historien om Strand Johansen en tragedie med flere lag. NKP's rolle virker i denne sammenhæng ikke just positiv, således søgte partiet at isolere den eksilerede partileder. Da hans kone søgte kammeraternes hjælp til at besøge hendes mand i 1956, lød anbefalingen til de sovjetiske kammerater i stedet, at det "på det nåværende tidspunkt neppe ar hensiktsmessig at Strand Johansens kone reiste, siden hun kunne ha negativ innflytelse på den sykes psykiske tilstand" (kilde 29, s. 92). Ligeledes i 1956, anbefalede Løvlien, at en norsk delegation, der gæstede Moskva blev holdt på afstand af Strand Johansen (kilde 33, s. 101).

Også andre enkeltskæbner kommer til orde i samlingen. Det gælder blandt andet Oddny Isaksen, der 1940 var flyttet fra Finnmark til Sovjetunionen, hvor hun og faderen kæmpede for den Røde Hær under krigen, for efterfølgende at tilbringe år i sovjetisk fangenskab. I 1957 levede hun med en to år gammel datter på eksistensminimum uden egen bolig i Mumsansk, Isaksen ønskede at komme ud af Sovjet, men dette blev blokeret af NKP under henvisning til den forestående valgkamp og risikoen for at miste et stortingsmandat i Finnmark (Kilde 50), i stedet anbefalede man at udsætte udrejsen og organisere et engangsbeløb fra Sovjetisk Røde Kors/Røde Halvmåne “i lys af hendes vanskeige materielle stilling” (s. 142).

Samarbejdet mellem de nordiske partier og vurderinger af situationen i Danmark kan også findes i kilderne. I slutningen af 1950'erne drejer dette selvsagt om splittelsen i DKP og Aksel Larsen. Larsen fik i denne sammenhæng intet godt skudsmål, og Løvlien tilskrev ham “en persondyrelse av seg selv” (kilde 57, s 147), ydermere “la [han] for dagen stor nervøsitet og manglende likevekt” (Kilde 70, S. 174). Forholdet til Renegaten Larsen forblev vanskeligt, om end den senere norske NKP-formand Reidar T. Larsen i 1967 var parat til at samarbejde med danskeren, blot han “ville erklære at hans tidligere erklæringer var feilagtige, og at han tok avstand fra dem” (Kilde 212, S. 561).

Værket råder over et omfattende personregister, og det er også muligt i grove træk at orientere sig i indholdsfortegnelsen, fordi kilderne oftest har et eller to tematiske stikord. Ikke desto mindre vil den mere målrettede læser dog glæde sig til, at kildesamlingen foreligger elektronisk og i open access, så det bliver muligt, selv at søge på tværs af de 216 kilder.

TO ØSTEUPØÆISKE FAMILIERS FLUGT TIL DANMARK

Jesper Clemmensen: *Afhopperne. Fra Holocaust til fanger bag Jerntæppet – to familiers dramatiske flugt til Danmark*, Lindhardt og Ringhof, 2020, 406 s. Ill., ISBN: 9788711912898.

Af Torkil Sørensen

I 2012 debuterede Jesper Clemmensen med *Flugtrute Østersøen*. 2014 fortalte han på film i *Flugten fra DDR* den hjerteskrærende historie om en familie fra bogen, ægteparret Sender med en søn og to døtre. Sender var lidt usædvanligt flyttet til fra Vesttyskland til DDR, men de fortrød kort efter, da Berlin Muren blev opført. De forsøgte forgæves i årevis at få tilladelse til udrejse, men til sidst var situationen så desperat – de yngste børn risikerede anbringelse på børnehjem – at de besluttede at flygte over Østersøen i to små kajakker. På tragisk vis gik den ene ned undervejs, så kun sønnen og moderen blev reddet op af en dansk færge. Filmen blev igen vist på DR2 i august 2021 i forbindelse med 60 året for opførselen af Berlin Muren.

I 2017 fulgte bogen *Skyggemand – flugthjælper i den kolde krigs Berlin*, der fulgte op med flugt over land – eller under jordoverfladen i hjemmebyggede tunneler.

I den nyeste bog *Afhopperne* kommer de flygtede familier fra Tjekkoslovakiet, men de kom ud fra Østeuropa 24. juli 1960 ved at springe i vandet i Gedser fra det østtyske udflugtsskib Ahlbeck. Jesper Clemmensen går grundigt til værks som bebudet i undertitlen *Fra Holocaust til fanger bag Jerntæppet*, så han

begynder med Jan Roceks baggrund som tjekkisk jøde. Her fra politirapporten i 1960:

“I 1942 blev han af tyskerne sammen med sin familie sat i kz-lejr i Theresienstadt, senere blev han ført til Auschwitz, og i 1945 sad han i Meuselwitz”.

Han var en af de få heldige, der overlevede koncentrationslejropholdene, mens hans forældre og en søster blev dræbt i udryddelseslejre. Faderens forudsigelse fra 1940 holdt stik:

“Hitler kommer ikke til at vinde krigen. Men det skal nok lykkes ham at få ram på jøderne”.

Jan Rocek blev i 1947 gift med Eva, også af jødisk afstamning, og sammen fik de to børn. Med på flugten i 1960 var også Evas mor Anna. Bogen fortæller også om den ligeledes jødisk-tjekkiske familie Reiser, der hoppede af fra samme skib dagen efter og – mindre grundigt – om Frantisek Oswald, senere kendt i som DR journalist Frank Oswald, der også flygtede samme sommer. For familienerne Rocek og Reiser blev Danmark kun et transitland, for de kom videre til USA. Jan Rocek fik her jobs på forskellige universiteter. Udflugtskibene fra DDR til Danmark standsede i september 1961 kort efter bygningen af Berlin Muren. 34 nåede at flygte over Østersøen de få uger fra Muren blev påbegyndt til sikkerhedsforanstaltningerne blev skærpet, og yderligere 55 blev forhindret i flugt. Men nu fulgte år med et næsten lukket DDR.

Afhoppere forbindes måske mest med topspioners dramatiske flugt over Jerntæppet. Men denne anmelder var fra 1986-2000 journalist i Dansk Flygtningehjælp, og gen-

nemgik nogle gange forskellige flygtningegrupper gennem tiden. Dansk Flygtningehjælp blev oprettet i 1956 for at bistå flygtninge efter opstanden i Ungarn. Fra 1968 kom den næste store gruppe, polske jøder på flugt fra en anti-semitisk kampagne, som Kommunistpartiet startede bl.a. for at aflede opmærksomhed fra et hjemligt studenteroprør. Men mellem disse to større grupper kom der i slutningen af 1950'erne og i starten af 1960'erne små grupper af afhoppere fra forskellige østeuropæiske lande. Bogen fortæller især om fem af dem – ved flugten tre voksne og to børn. Jan Rocek var da keminjører på 36 år.

Bogen er blevet oversat og udgivet på andre sprog. Den Kolde Krig er allerede en generation væk, men historien her fortæller om, hvor dystert en periode det var for folk, der ikke havde frihed til at bevæge sig frit

SOLIDARNOSC

Roman Smigielski: *Komiteen “Støt Solidarnosc”*, Eget Forlag, 2020, 34 s., Ill., ISBN: 978-87-972164-0-8

af Kim Frederichsen

Når man bladrer gennem vejviseren *Det alternative Danmark* (1983), viser den, hvordan der på dens udgivelsestidspunkt i begyndelsen af 1980'erne var en betydelig interesse for Polen i den danske NGO verden, og hvordan det afspejlede sig i eksistensen af en række foreninger med polske forhold som interesseområde. En af dem var Komiteen Støt Solidarnosc, og et af de ledende medlemmer fra

denne organisation har nu skrevet sine erindringer om Komiteens virke.

For Smigielski begyndte solidaritetsarbejdet med den polske befolkning i forlængelse af de polske myndigheders undertrykkelse af foreningen KOR i 1979, hvilket foranledigede en 24 timers sultestrejke på Rådhuspladsen i København arrangeret af den danske Komite til Forsvar for Menneskerettighederne, hvorefter deltagende eksilpolakker bosiddende i Danmark dannede Komiteen for udbredelse af Polsk Emigrantlitteratur., der søgte kontakt med polske emigrantkredse i udlandet og efterhånden gik fra at uddele eller sælge bøger og andre tryksager fra en bod på Strøget til at støtte og informere om Solidarnosc' arbejde i Polen.

I bogen omtales dannelsen af foreningen, og hvordan repræsentanter fra SF, VS, SAP og KAP forsøgte at politisere foreningen, hvilket en gruppe eksilpolakker modsatte sig i en sådan grad, at det ikke-sovjetkommunistiske venstre i stedet for stiftede deres egen støtteforening for Solidarnosc. Komiteens virksomhed omfattede udgivelsen *Polen Nyt*, der bragte oversatte materialer fra den polske undergrund, trykning og udgivelse af pamfletter, plakater, løbesedler og digtsamlinger, koncerter, udstillinger, medvirken til indspilning af en film og efterfølgende forevisninger i ind- og udland, underskriftsindsamlinger og store demonstrationer samt samarbejde med forskellige danske myndigheder og politikere. Det meste af arbejdet i Komiteens levetid i 1980'erne var centeret om et butiksklokale på H.C. Ørstedvej. Netop Komiteens tværpolitiske profil sikrede betydelig støtte fra fagforeninger, der sammen med indsamlinger oppebar den økonomisk. Regnskaberne blev hvert år offentliggjort i *Det Fri Aktuelt*. Fagfor-

eningerne medvirkede også i støtten til politiske fanger i Polen. Til de mere gedulgte sider af Komiteens arbejde hørte indsmuglingen af materialer til Polen eller opsendelsen af balloner med politiske materialer til Polen. Sidstnævnte er ellers mest et tiltag, man har hørt om fra udlandet, og denne anmelder har ikke tidligere været bekendt med, at det også foregik fra Danmark. Dette arbejde skal også ses i lyset af samarbejdet med andre eksilpoliske foreninger i udlandet, der også førte til deltagelsen i internationale konferencer om forholdene i Polen. Som følge af manglen på økonomiske midler nedlagde Komiteen i 1989 sit arbejde efter en sidste agitationsindsats for at få herboende polakker til at stemme på Solidarnosc ved det polske parlamentsvalg.

Den eneste egentlige anke mod bogen er dens lave sidetal, men da den er selvudgivet for egne midler, har det nok satte sine begrænsninger for mulighederne. Det er en skam, at de mange interessante emner og temaer, der tages op i løbet på baggrund ikke får de muligheder for at blive uddybet, som de fortjener, selvom det også enkelte gange virker til at være en belejlig mulighed for forfatteren til at gå let henover enkelte emner

Det skal dog ikke skygges for, at der er tale om en vigtig udgivelse, der må siges at tage hul på emnet mellemfolkelige og kulturdiplomatiske kontakter mellem Danmark og det kommunistiske Polen, og selvom fremtidig forskning sikkert i høj grad må komme til at bygge på polske kildematerialer (f.eks. er arkivet efter den sovjetkommunistiske dansk-polske venskabsforening gået op i røg), må man håbe, at andre vil samle den forskningsmæssige fakkell op